

**ПОНЯТТЯ, ОЗНАКИ ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА,
ВЧИНЕНОГО ПО ВІДНОШЕННЮ ДО ДІТЕЙ,
ТА АДМІНІСТРАТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ПОЛІЦІЇ
ЩОДО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ ВІД ДОМАШНЬОГО НАСИЛЬСТВА**

Артеменко А. В.

ВСТУП

Натеper пріоритетним напрямом політики будь-якої держави повинно бути забезпечення якості життя дітей, пов'язане з профілактикою дитячого неблагополуччя, захистом їхніх прав та законних інтересів. Даний напрям діяльності держав здебільшого зумовлений поширеністю такого негативного явища, як сімейне (домашнє) насильство.

Три чверті всіх дітей у віці від 2-х до 4-х років у світі, що становить близько 300 мільйонів осіб, піддаються вдома психологічній агресії і/або фізичному покаранню з боку осіб, які здійснюють догляд за дітьми¹.

З огляду на те, що дана категорія злочинів має високий ступінь латентності, статистичні дані не завжди можуть відображати реальні дані, а отже, і не відображають реального стану справ. Крім того, з об'єктивних причин неможливо прорахувати кількість випадків застосування форм морально-психологічного насильства по відношенню до дітей.

Проблеми протидії насильству в сім'ї є дуже важливими та визначаються також і тим, що незважаючи на відмінності в культурі й правових системах світові держави дійшли єдиної та однозначної точки зору про необхідність розроблення і впровадження комплексних заходів попередження насильства в сім'ї, що включають формування нового підходу до виховання, розвитку правової свідомості та правової культури населення країни; вироблення спеціальної програми екстреної та довготривалої допомоги жертвам насильства в сім'ї; створення норм, що передбачають суворе, але справедливе покарання за вчинене насильство по відношенню до членів своєї сім'ї та (або) близьких родичів, у тому числі й по відношенню до дітей; консолідацію зусиль усіх профілактичних суб'єктів.

¹ Организация Объединенных Наций. Совет по правам человека Сороковая сессия 25 февраля – 22 марта 2019 года. Пункт 3 повестки дня. Поощрение и защита всех прав человека, гражданских, политических, экономических, социальных и культурных прав, включая право на развитие. Насилие в отношении детей. Доклад Специального представителя Генерального секретаря по вопросу о насилии в отношении детей. Стр. 7. GE.19-00300

Однак високий рівень протиправних дій у сім'ї свідчить про недостатню ефективність правового забезпечення попереджувальної стратегії, незначності уваги наукової спільноти до цієї проблеми, про відсутність упроваджених пропозицій, вироблених тими вченими, які проводили спеціальні дослідження в даному напрямку.

У зв'язку з цим перед науковцями постає питання необхідності детального вивчення суті, типологічних характеристик, детермінант такого явища, як домашнє насильство по відношенню до дітей, виявлення недоліків існуючої системи превенції, діяльності правоохоронних органів і розроблення пропозицій щодо її реформування.

1. Поняття та ознаки домашнього насильства щодо дітей

Проблема домашнього насильства не є новою ані для світових держав, ані для України. Розпочати аналіз проблеми домашнього насильства по відношенню до дітей вважаємо необхідним із дослідження самого поняття «домашнє насильство».

Натепер відсутнє єдине і фундаментальне визначення терміна «домашнє насильство» як у законодавчій базі, так і в науковій сфері. Перше відоме використання терміна «домашнє насильство» в сучасному контексті, маючи на увазі насильство в сім'ї, було використано у зверненні Джека Ешлі до парламенту Сполученого Королівства в 1973 р., в якому запропоновано шляхи протидії та усунення такого насилля в Сполученому Королівстві згідно із планом, що складався із 15 пунктів². Традиційно домашнє насильство дуже часто асоціюється з протиправними діяннями, що носять фізичний характер. Великий тлумачний словник сучасної української мови наводить поняття «насильство» як «застосування фізичної сили до кого-небудь; застосування сили для досягнення чого-небудь; примусовий вплив на когось, щось»³.

Законодавство Великої Британії визначає, що домашнє насильство – це будь-який випадок/випадки контролювання, примусової, загрозливої поведінки, вчинення насильства або жорстке поводження між особами, що досягли 16 років і які є (були) сексуальними партнерами або членами сім'ї, незалежно від статі або сексуальної орієнтації, та може бути спрямоване на психологічне, емоційне, фізичне, сексуальне, емоційне, фінансове насильство, але в будь-якому випадку не обмежується цими факторами⁴.

² Сидячий палат громад (1973) В архіві 24.10.2012 р. на Wayback Machine Battered Women. HC Deb 16 липня 1973 р. Том 860. С. 218-228. URL: <http://hansard.millbanksystems.com/commons/1973/jul/16/battered-wives>

³ Великий тлумачний словник сучасної української мови / гол. ред. В. Т. Бусел. Київ: Перун, 2007. 1736 с., С. 735.

⁴ Domestic violence and abuse: new definition [Electronic Resource]/ Domestic violence and abuse: Home Office. Published 26 March 2013. – Way of access: URL: <https://www.gov.uk/domestic-violence-and-abuse>

У Польщі насильство в сім'ї розуміють як вчинення одного або декількох навмисних дій або бездіяльності, що порушують особисті або майнові права осіб, зокрема нараження їх на небезпеку втрати життя, здоров'я, порушення їхньої гідності, особистої недоторканності, свободи, в тому числі сексуальної, нанесення шкоди їхньому фізичному або психологічному здоров'ю, а також спричинення страждань і моральної шкоди особам, які постраждали від насильства⁵.

В українському законодавстві термін «домашнє насильство» визначається як діяння (дії або бездіяльність) фізичного, сексуального, психологічного або економічного насильства, що вчиняються в сім'ї чи в межах місця проживання або між родичами, або між колишнім чи теперішнім подружжям, або між іншими особами, які спільно проживають (проживали) однією сім'єю, але не перебувають (не перебували) у родинних відносинах чи у шлюбі між собою, незалежно від того, чи проживає (проживала) особа, яка вчинила домашнє насильство, в тому самому місці, що й постраждала особа, а також погрози вчинення таких діянь⁶.

Слід зазначити, що перший спеціальний міжнародний договір був прийнятий у 1994 році в рамках Міжамериканської системи захисту прав людини – Міжамериканська конвенція про попередження і викоринення насильства щодо жінок і покарання за нього (Convention of Belem do Para)⁷. І, відповідно, Міжамериканський суд з прав людини розглянув перші справи щодо домашнього насильства, зокрема справу Maria da Penha v. Brazil⁸.

Натепер Рада Європи говорить про кампанію «Кожен п'ятий» («One in Five»), де кожна п'ята дитина Європи в тій чи іншій формі піддається сексуальному чи іншого виду насильства, а в 70–80% випадків акти сексуального насильства скоюють особи, що входять у безпосереднє оточення дітей⁹.

Національне законодавство України щодо попередження насильства в сім'ї максимально адаптоване до Модельного законодавства ООН про сімейне насильство. Однак, на наш погляд, існує декілька факторів, через

⁵ O przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie: Ustawa Rzeczypospolitej Polskiej – z dnia 29 lipca 2005 r. (Dz.U.2020.218 t.j.) [Electronic Resource] Way of access: URL: <https://www.prawo.pl/akty/dz-u-2020-218-t-j,17219697.html>

⁶ Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35.

⁷ Inter-American Convention on the Prevention, Punishment, and Eradication of Violence against Women (Convention of Belém do Pará). URL: <https://www.oas.org/en/mesecvi/docs/belemdopara-english.pdf>

⁸ Inter-American Court of Human Rights. Case 12.051. Judgment of 16 April 2001. Report No. 54/01.

⁹ Thomas, T. The Traveling Sex Offender: Monitoring Movements across International Borders (Book Chapter) // The Wiley-Blackwell Handbook of Legal and Ethical Aspects of Sex Offender Treatment and Management, 11 March 2013, Pages 40.

які можуть виникнути розбіжності у кваліфікації ознак здійснення насильства в сім'ї, наприклад таких, як те, що протиправна поведінка може бути не лише умисною, а дії можуть бути не лише у формі дії або бездіяльності, а й може існувати також загроза щодо застосування діяння. Вказані фактори не враховані в Законі України «Про попередження та запобігання домашньому насильству»¹⁰, що свідчить про необхідність удосконалення трактування самого терміна «домашнє насильство».

На наш погляд, домашнє насильство має більш широкий спектр протиправних дій або загрози вчинення таких дій, який, крім фізичного насильства, включає також і всі акти сексуального, психологічного чи економічного насильства, приниження, дитячої занедбаності, дій, учинених на підставі статевої ознаки, особою або особами, які пов'язані між собою родинними чи близькими стосунками, від словесних образ і погроз до важких фізичних побоїв, викрадення, погрози каліцтва, залякування, примусу, переслідування, словесні образи, насильницьке або незаконне вторгнення до житла, підпали, знищення власності, сексуальне насильство, згвалтування в шлюбі, насильство, пов'язане з приданим або викупом нареченої, насильство, пов'язане з експлуатацією через проституцію, насильство по відношенню до хатніх робітників; і спроби зробити такі акти та всі перелічені аспекти повинні розглядатись як «домашнє насильство». Але вказані діяння повинні обов'язково, на наш погляд, розглядатись не просто як «домашнє насильство», а як «домашнє насильство по відношенню до ...», наприклад дитини, жінки, чоловіка тощо, розмежовуючи поняття в залежності від суб'єкта посягання. Таке розмежування надасть змогу дотримуватись Конституційних принципів рівності.

Якщо під час вчинення домашнього насильства повнолітня особа сама має можливість захистити себе, то діти не можуть повідомити про факти вчинення насильницьких дій щодо себе або своїх близьких через свій вік, необізнаність, а в деяких випадках – страх щодо можливих наслідків таких повідомлень, з інших об'єктивних причин тощо. Домашнє насильство найбільшої шкоди завдає саме дітям, що у свою чергу породжує такі негативні соціальні явища, як безпритульність, жебрацтво, втрату людських цінностей, відчуття любові та поваги до себе й оточуючих, злочинність.

Здебільшого діти стикаються з домашнім насильством у своєму будинку, зазвичай це пов'язано з насильством у відносинах між батьками. Подібне насильство може позначитися на почуттях дітей, на їхньому розвитку і відносинах з іншими людьми протягом усього подальшого життя. Коли в родині застосовується насильство по відношенню до жінки, найчастіше воно відбувається і по відношенню до дітей.

¹⁰ Закон України «Про попередження та запобігання домашньому насильству» від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018 р., № 5. С. 32.

Припинення насильства в житті дітей та інвестиції в раннє дитинство – це перш за все питання прав дитини. Насильство в ранньому дитинстві є стресовим, болісним досвідом для дитини, з подальшим ризиком середньо- та довгострокових наслідків. Оптимальний фізичний, інтелектуальний та соціально-емоційний потенціал дітей залежить від того, як вони отримують любов, піклування та насолоджуються виховальним середовищем із самого початку. І якщо до дітей в сім'ї насильницькі дії не застосовуються безпосередньо, обов'язково потрібно враховувати закономірність подальшого розвитку насильницької поведінки в сім'ї.

Численні акти міжнародного характеру приділяють особливу увагу захисту дітей від насильства з боку близьких. До таких документів можна віднести: Мінімальні стандартні правила, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (1985 р.)¹¹; Декларацію про соціальні і правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо в разі передачі дітей на виховання та їх усиновлення на національному і міжнародному рівнях (1986 р.)¹²; Конвенцію про права дитини (1989 р.); Всесвітню декларацію про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей (1990 р.)¹³; Керівні принципи для попередження злочинності серед неповнолітніх (1990 р.)¹⁴.

Згідно з дослідженнями, проведеними ООН, понад 2 млн дітей у віці до 14-ти років щороку стають жертвами свавільної поведінки батьків. Від жорстокої поведінки з дітьми, нехтування їхніми інтересами кожна десята така дитина помирає, а близько 2-х тисяч дітей вдаються до самогубства¹⁵.

¹¹ Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) (Прийнято 29.11.1985 р. Резолюцією 40/33 на 96-му пленарному засіданні Генеральної Асамблеї ООН).

¹² Декларація про соціальні і правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо в разі передачі дітей на виховання та їх усиновлення на національному і міжнародному рівнях (Прийнята 03.12.1986 р. Резолюцією 41/85 Генеральної Асамблеї ООН). *Резолюції і рішення, прийняті Генеральною Асамблеєю на сорок першій сесії. 16 вересня – 19 січень 1986 року. Генеральна Асамблея. Офіційні звіти. Сорок перша сесія. Доповнення № 53 (A / 41/53). Організація Об'єднаних Націй. С. 328–330.*

¹³ Всемирная декларация об обеспечении выживания, защиты и развития детей. (Принята в г. Нью-Йорке 30.09.1990 р.). *Дипломатический вестник. 1992. № 6. С. 10-13.*

¹⁴ Руководящие принципы Организации Объединенных Наций для предупреждения преступности среди несовершеннолетних (Эр-Риядские руководящие принципы) (Приняты 14.12.1990 р. Резолюцией 45/112 на 68-ом пленарном заседании Генеральной Ассамблеи ООН). *Международные акты о правах человека. Сборник документов. М., 1999.*

¹⁵ Виявлення, попередження і розгляд випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми: метод. матеріали для працівників освіти / авт.-упор.: С. Буров, І. Дубиніна, Ю. Онишко, Л. Сміслова, М. Ясиновська. К.: Видав. дім «КАЛИТА», 2007. 36 с.

Відповідно до Проекту Ради Європи «Зміцнення та захист прав дітей в Україні», Київським міжнародним інститутом соціології було проведено дослідження з питань насильства щодо дітей. Згідно з отриманими даними в Україні 73% дітей були свідками фізичного насильства, серед яких 34% зазнавали фізичного насильства самі¹⁶. З огляду на зазначене можемо зробити висновок, що діти, які ставали свідками насильства, частіше й самі стали його жертвами. Невтішні статистичні дані є й щодо вчинення по відношенню до дітей сексуального насильства – 21% дітей зазнавали сексуального насильства¹⁶.

Розглядаючи термін «насильство над дитиною» (жорстке поводження з дитиною), бачимо, що в численних джерелах інформації можна зустріти найрізноманітніші трактування даного терміна, які можуть «розгортатися» від найкоротших і простих дефініцій до вельми ємних і складних за змістом визначень. Зупинимося лише на деяких і найбільш примітних із них:

– «насильство над дітьми – це будь-яка форма жорстокого поводження з боку дорослого, яка є жорстокою або загрозливою для дитини»¹⁷;

– «насильство над дітьми (Child maltreatment) – це жорстке поводження та зневага, яке трапляється з дітьми до 18 років»¹⁸;

– «насильство над дітьми – жорстке або погане поводження з дітьми»¹⁹;

– «насильство над дітьми або жорстке поводження з дітьми – це фізичне, психологічне, сексуальне насильство або відсутність виховання та піклування над дітьми батьками, особами-опікунами чи сторонніми людьми, які займаються доглядом за дітьми»²⁰;

– «жорстке поводження з дітьми – будь-яка дія (або бездіяльність) батьків, інших законних представників, вихователів та інших осіб, яка призводить (або велика ймовірність, що може привести) до смерті, серйозної фізичної або емоційної шкоди, сексуального насильства»²¹.

Окремо слід звернути увагу, що домашнє насильство над дитиною може вчинятись як батьками, законними представниками, близькими

¹⁶ Інформаційно-ресурсний центр «Дитинство без насильства». URL: <https://rescentre.org.ua/statystychni-dani-ta-doslidzhennia/rezultati-opituvannia-z-pitan-nasilstva-schodo-ditei-1>

¹⁷ Government of the Netherlands. URL: <https://www.government.nl/topics/child-abuse/what-is-child-abuse>

¹⁸ World Health Organization. Child maltreatment. URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/child-maltreatment>

¹⁹ Насилие над детьми. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>

²⁰ World Health Organization and International Society for Prevention of Child Abuse and Neglect (2006). 1. The nature and consequences of child maltreatment (PDF). Preventing child maltreatment: a guide to taking action and generating evidence. Geneva, Switzerland.

²¹ Устинова А.В. Понятие и формы жестокого обращения с детьми. URL: <http://pedsovet.su/load/208-1-0-10127>

особами, так і сторонніми особами (наприклад особами, що мають вільний доступ до місця проживання дитини). Тому неможливо однозначно стверджувати, що існує певне однорідне та більш менш стійке коло осіб, які можуть здійснювати свій прояв насильства над дітьми.

З огляду на викладене вище можемо зробити висновок, що з точки зору ідентифікації насильства над дітьми як об'єкта прикладного аналізу існує безліч підходів, які явно носять дискусійний характер і серйозно ускладнюють будь-які дослідження настільки серйозного та негативного суспільного явища.

Поняття «домашнє насильство над дітьми» є похідним від загальноприйнятих визначень «домашнє насильство» та «насильство над дітьми», об'єднане в одне більш детальне тлумачення, та може характеризуватись тими ж ознаками, маючи при цьому й властиві лише для домашнього насильства над дітьми ознаками, такими як суперечність принципу захищеності інтересів дитини та вчинення домашнього насильства в присутності дитини до іншого члена сім'ї, тобто воно є опосередкованим, а також відсутність турботи, в результаті чого здоров'я, безпека та благополуччя дитини опиняються під загрозою.

Здебільшого до основних форм домашнього насилля по відношенню до дітей відносять психологічне, сексуальне, фізичне чи економічне насилля. До основних ознак (індикаторів), за якими можливо розпізнати насильство в сім'ї над дітьми, на наш погляд, слід віднести:

1. Зовнішні ознаки – це можуть бути множинні пошкодження, що мають специфічний характер, затримка фізичного розвитку (відставання у вазі й зрості), зневоднення (для грудних дітей), ознаки поганого догляду (гігієнічна занедбаність, неохайний зовнішній вигляд, висипи) та інші.

2. Поведінка – крадіжка їжі; прагнення будь-якими способами, аж до нанесення самоушкоджень, привернути до себе увагу дорослих; вимога ласки й уваги; пригнічений настрій, апатія; пасивність; агресивність та імпульсивність; труднощі в навчанні, низька успішність, нестача знань; повна відраза до будь-яких дотиків; низька самооцінка та інші.

Наведений перелік є неповним, вказані ознаки можуть бути проявами деяких видів психічних розладів. Тому під час розгляду ознак, характерних для кожного конкретного випадку домашнього насильства над дітьми, слід зважувати весь комплекс клінічних симптомів, психічних особливостей, соціальних умов і обставин, пов'язаних із насильством. Постраждала дитина може поєднувати в собі одночасно кілька ознак учинення домашнього насильства, тому наведений вище перелік є лише керівництвом до дії.

У наукових працях ми зустрічаємо різноманітну класифікацію форм домашнього насильства, проте форми домашнього насильства щодо дітей майже не розкриті та вони, на наш погляд, не дозволяють отримати

комплексного і всебічного уявлення саме про об'єкт дослідження. Для досягнення цієї мети ми пропонуємо застосовувати більш широкий набір класифікаційних ознак, що пов'язані між собою логікою структурного аналізу. Тобто, на нашу думку, це сукупність елементів, що взаємодоповнюють один одного, розкриваючи особливості домашнього насильства над дітьми, а саме: *за формою*: фізичне, економічне, психологічне, сексуальне; *за вихідним суб'єктом*: батьківське, родинне; *за часом вчинення*: поточне й минуле; *за формами, що використовуються*: одночасно: одноформове, комбіноване і тотальне; *за тривалістю*: короткочасне і тривале; *за колом*: індивідуальне і групове; *за віком вихідного суб'єкта*: доросле й дитяче (з боку братів, сестер); *за повторюваністю*: разове і систематичне; *за фактом виявлення*: виявлене і приховане; *за наслідками*: зі слабкою, середньою і сильною шкодою для здоров'я і психіки (у тому числі зі смертельними наслідками); *за фактом покарання*: отримано покарання чи не отримано покарання за вчинення насильства над дитиною.

Отже, дослідивши форми домашнього насильства по відношенню до дитини, необхідно розуміти, що вони мають конкретні міжпросторові орієнтири і можуть носити постійний або тимчасовий характер. Кожен із цих видів має свою специфіку, тому що протікає в середовищі з різним соціальним кліматом. Сюди ж додається фактор часу, тому що домашнє насильство над дитиною могло мати місце в минулому або в сьогоденні. Система детермінант, що сприяють відтворенню домашнього насильства по відношенню до дітей, складається із сукупності таких елементів, як соціокультурні детермінанти, що складаються із цивілізаційних, релігійних, ціннісних, міфологічних і освітніх компонентів, правові детермінанти, соціально-економічні детермінанти, соціально-психологічні детермінанти, інформаційно-комунікативні детермінанти. Перехід до нового суспільства посилив не тільки наслідки та відповідальність застосування домашнього насильства по відношенню до дітей, оскільки вивів цю соціальну проблему на макросоціальний рівень, але й видозмінив деякі аспекти визначень домашнього насильства над дитиною, що зумовило необхідність створення нової методології їх дослідження в контексті реалізації стратегії правоохоронної діяльності та захищеності.

2. Адміністративна діяльність правоохоронних органів щодо здійснення захисту дітей від домашнього насильства

У сучасному світі проблема забезпечення захищеності членів сім'ї вийшла далеко за межі окремої держави. Боротьба з протиправними вчинками у сфері сімейних взаємовідносин стає перспективною стратегією охорони прав людини, що об'єднує всі без винятку державні утворення, навіть країни, що є противниками. Дослідження, присвячені проблемі безпеки сім'ї, є новими та стрімко розвиваються, привертають увагу як зарубіжних, так і вітчизняних фахівців. Підсилюють інтерес учених

і практиків відмічені в різних куточках світового співтовариства тривожні симптоми деформації сімейних відносин, зміни її функціональної спрямованості, формування андрогенного характеру стосунків у сім'ї, що змінюють сформовані століттями стереотипи сімейного укладу.

Усередині сімей відбуваються деструктивні соціальні процеси. Серед них: дезорганізація систем спорідненості, зростання конфліктів між поколіннями, ослаблення батьківства і материнства, втрата згуртованості батьків і дітей, що у свою чергу знаходять відображення в протиправній поведінці членів сімей по відношенню один до одного.

Вчинення домашнього насильства генерує зростання злочинності в цілому, деформуючи процес соціалізації, зміцнення і розвитку позитивних суспільних зв'язків. В Україні значні кошти витрачаються на послуги правоохоронних органів, судів, органів охорони здоров'я, соціального забезпечення, на утримання притулків для осіб, що стали жертвами домашнього насильства. Феномен домашнього насильства полягає в тому, що внутрішньосімейне насильство по відношенню до дітей або свідками якого стали діти, трансформується в насильство серед неповнолітніх та молоді. Підростаюче покоління переймає відповідну поведінку сім'ї та передає цю «естафету» нащадкам.

Протягом минулого ХХ століття в країнах Західної Європи, США і України питання, пов'язані з охороною сім'ї і дитинства, активно обговорювалися.

Модернізація української держави вимагає нових підходів до забезпечення правопорядку та припинення фактів домашнього насильства. Органи внутрішніх справ є першими, хто реагує на факти вчинення домашнього насильства і здійснює безпосередню боротьбу з протиправними проявами в сім'ї. Свої повноваження вони реалізують у процесі виявлення, припинення, розкриття і розслідування злочинів даної категорії.

Діяльність із реагування на домашнє насильство в Україні має низку недоліків. Серед них, зокрема, можна виділити такі, як обмеженість інформаційної бази, дефіцит ресурсного забезпечення, пріоритет репресивних підходів над превентивними, невиправдане розширення державного і громадського втручання в сімейну сферу та адресного впливу.

Система заходів попередження домашнього насильства по відношенню до дітей продовжує залишатися неефективною. Складність профілактики домашнього насильства по відношенню до дітей зумовлена як труднощами виявлення причин і умов учинення зазначених злочинів, так і недосконалістю її методики, загальним рівнем організації профілактичної діяльності в даній сфері, низькою готовністю органів внутрішніх справ до комплексної організації профілактики домашнього насильства по відношенню до дітей, широкого використання правових, кримінологічних, адміністративних

та психологічних знань для зменшення негативних наслідків сімейних конфліктів, що лежать в основі зазначених посягань.

Запобігання насильству над дітьми та реагування на нього вимагає систематичних зусиль з урахуванням факторів ризику та захисту на всіх чотирьох взаємопов'язаних рівнях ризику (людина, стосунки, громада, суспільство). Отже, розглянемо повноваження правоохоронних органів деяких країн щодо захисту дітей, які стали жертвами домашнього насильства.

Так, в Англії та Уельсі повноваження щодо захисту дітей, які стали жертвами домашнього насильства, віднесено до повноважень окремих сил місцевої поліції, яка має право втрутитися, щоб захистити дитину. Ці повноваження регулюються розділом 46 Закону про дітей від 1989 року²². Відповідно до цього закону поліція має право вивозити дітей у безпечне місце на термін до 72-х годин, щоб захистити їх від «значної шкоди». Для вчинення таких дій поліції не потрібно рішення суду. Цей Закон дозволяє поліції «брати під варту без ордеру» всіх, хто завдає шкоди дітям, і доставити залучену дитину до безпечного місця, де вона буде перебувати до тих пір, поки справу не буде передано до суду.

На поліцію покладено функцію винесення професійного судження, щоб вирішити, чи загрожує дитині «значна шкода». Соціальні працівники не мають подібних повноважень щодо захисту дітей без попереднього отримання судового наказу. Соціальний працівник може вимагати, щоб поліцейський здійснював свої повноваження в ситуаціях, коли є підстави вважати, що дитина безпосередньо ризикує стати жертвою домашнього насильства або протиправних дій. Однак у таких випадках соціальний працівник буде звертатись із поданням для захисту до судової системи²³.

З метою захисту дітей правоохоронні органи Англії та Уельсу можуть утримувати дитину в поліції протягом 72-х годин, і протягом цього часу вона повинна бути належним чином розміщена. Однак здебільшого дітей, що стали жертвами домашнього насильства, розміщують у лікарнях або місцевих спеціальних будинках. У керівництві, опублікованому Міністерством охорони здоров'я у 2003 р., зазначено, що поліцейський відділок не підходить для проживання, але якщо немає альтернативи, дітям слід забезпечити комфорт та забезпечити доступ до їжі, напоїв і туалетів²⁴. Якщо правоохоронні органи вирішать віддати дитину до родича чи іншого

²² Children Act 1989. UK Public General Acts. 1989. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/41/contents>

²³ Brayne, H.; Martin G. (1997). Law on Social Workers (5th edition). Blackstone Press. Pp. 116–117.

²⁴ Edwards, PC (September 2003). Bulletin of the Executive Director: Duties and Powers of the Police under the Children Act 1989. HO 44/2003. Healthcare department. Archivoriginalusa December 1, 2003. Cited June 4, 2013.

опікуна, вони повинні провести базові перевірки: по Національному комп'ютеру поліції, реєстру сексуальних злочинців та реєстру захисту дітей щодо запропонованих опікунів²⁴.

Перебуваючи під поліцейським захистом, дітям необхідно дозволяти контакти з батьками, якщо це доцільно та в їхніх інтересах. Якщо дитина перебуває під опікою місцевої влади, відповідальність за організацію контактів покладається на місцеву владу, а не на поліцію.

Протягом 72-х годин поліцейський, відповідальний за виконання своїх повноважень, повинен повідомити «призначеного працівника». Для кожного підрозділу поліції призначено відповідального працівника для розгляду надзвичайних випадків захисту дітей та для зв'язку з місцевою владою. Поліція також повинна інформувати батьків дитини про ситуацію та допомагати дитині зрозуміти, що відбувається, з'ясувати їхні побажання та погляди. Поки дитина підлягає поліцейському захисту, призначений працівник зобов'язаний регулярно переглядати справу протягом усього періоду, коли дитина перебуває під поліцейським захистом; навіть якщо дитина була розміщена в іншому місці.

Коли місцеві органи влади поінформовані про взяття дитини під поліцейський нагляд, вони або поліція повинні розпочати розслідування згідно з Розділом 47 Закону про дітей, а також можуть звернутись до суду із заявою про ухвалення наказу про захист дитини від заподіяння шкоди.

Важливу роль у США в припиненні насильства в сім'ї щодо дітей відведено правоохоронним органам, в обов'язок яких входить як виявлення випадків учинення домашнього насильства над дітьми, так і реагування на інформацію системи оповіщення. Більше половини всіх інцидентів реєструються поліцією. Поліція – найперший і найчастіше єдиний соціальний інститут, який взаємодіє з особами, що вчиняють насильство в сім'ї, та їхніми жертвами – дітьми²⁵. Поліцейські також беруть активну участь у розслідуванні справ про вчинення домашнього насильства по відношенню до дітей спільно з медичними та соціальними працівниками. Згідно з § 29а «Поліцейського закону» особі, що застосувала насильство, на два тижні заборонений доступ у будинок і будь-які контакти з членами сім'ї і дітьми²⁶.

До компетенції правоохоронних органів відноситься також і можливість прийняття судом на попередньому слуханні справи рішення про направлення особи, яку звинувачують в насильницькому злочині проти члена його сім'ї, на проходження спеціальної консультаційної програми.

²⁵ Buzawa E., Busawa C. Domestic violence: The criminal justice response. Newbury Park: Sage Publications, 1990.

²⁶ For the honor of the family. *Europa-Express*. 2005. № 40 (396). P. 74.

Узагальнюючи досвід США в боротьбі з домашнім насильством, зокрема в питаннях боротьби з домашнім насильством по відношенню до дітей, відзначимо, що наявність законодавства, яке регулює питання сімейного насильства і його зміст, доводить особливе ставлення суспільства і держави до цієї проблеми. Проведення регулярних досліджень, що дають уявлення про кількісні та якісні показники, дозволяє розробити й успішно впровадити профілактичні заходи, як на загальнонаціональному, так і на індивідуальному рівні.

Аналізуючи діяльність органів і організацій Франції, які займаються дослідницькою та профілактичною діяльністю у сфері домашнього насильства, зокрема й щодо дітей, відзначимо спеціальні відділи в системі поліції і жандармерії, в компетенцію яких входить розслідування справ про насильство. Спеціальні відділи мають право негайно реагувати на вчинення домашнього насильства по відношенню до дитини та передавати їх в іншу сім'ю. Цей захід необхідний для того, щоб захистити дитину від тиску з боку батьків. У системі Управління судової поліції Франції знаходиться «Бригада із захисту неповнолітніх». За своєю структурою бригада розділена на групи: одна займається випадками насильства щодо неповнолітніх з боку сім'ї, до компетенції іншої групи входить обов'язок займатися захистом неповнолітнього від зовнішнього насилля²⁷.

Крім поліції, роботу з неблагополучними сім'ями ведуть і благодійні організації. Їхня робота полягає в тому, щоб насамперед надати допомогу дітям, які зазнали домашнього насильства. Разом із наданням дитині притулку з ним займається і спеціальний педагог. Основу цього принципу становить навчання дітей опору негативним впливам і тиску з боку батьків, родичів та осіб, наділених владою над ними, а також розвиток у дитини позитивних якостей особистості.

В Україні діяльність правоохоронних органів щодо протидії домашньому насильству по відношенню до дітей наведено в Законі України «Про запобігання та протидію домашньому насильству»²⁸, Наказі Міністерства Внутрішніх Справ «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України»²⁹ тощо. Порядок взаємодії підрозділів Національної поліції з іншими організаціями і державними органами у сфері профілактики домашнього насильства передбачені Інструкцією про порядок взаємодії структурних підрозділів, відповідальних за

²⁷ Уветта Б. Защита прав несовершеннолетних во Франции. История вопроса. *Вопросы ювенальной юстиции*. 2007, № 3.

²⁸ Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 5. ст. 35.

²⁹ Наказ Міністерства Внутрішніх Справ «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України». Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 07 червня 2018 р. за № 686/32138.

реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді й відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів із попередження насильства в сім'ї, затверджене спільним наказом Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту і МВС України від 07.09. 2009 р. № 3131/386³⁰.

Відповідно до вказаних нормативно-правових актів, у разі наявності обґрунтованих підозр про вчинення домашнього насильства щодо дитини батьками або особами, що їх замінюють, працівники поліції негайно повідомляють про це органи опіки та піклування. У свою чергу органи опіки та піклування приймають рішення щодо можливості передання дитини близьким особам або щодо вилучення дитини. Окрім того, обов'язково про факт учинення домашнього насильства щодо дитини повідомляється до підрозділу ювенальної превенції Національної поліції України.

До основних завдань підрозділів ювенальної превенції щодо захисту дітей від домашнього насильства є:

1) вжиття заходів щодо запобігання та протидії домашньому насильству, вчиненому дітьми та стосовно них, а також жорсткому поводженню з дітьми;

2) інформування відповідних місцевих органів державної влади щодо батьків, інших законних представників, які не виконують обов'язки щодо виховання дітей, жорстко з ними поводяться чи вчиняють стосовно дітей домашнє насильство;

3) приймають і розглядають заяви та повідомлення про факти домашнього насильства, вчиненого дітьми та стосовно дітей, вживають заходів для його припинення та надання допомоги постраждалим особам;

4) виявлення фактів вчинення домашнього насильства та своєчасне реагування на них³¹.

У разі надходження повідомлення про вчинення домашнього насильства стосовно дитини поліцейський проводить оцінку ризиків, за результатами якої, за наявності загрози, бути винесений терміновий заборонний припис, та негайно інформує службу у справах дітей про вчинення домашнього насильства відносно дитини для організації її

³⁰ Інструкція про порядок взаємодії структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї. *Офіційний вісник України* від 23.10.2009 р. 2009 р. № 79, С. 66, ст. 2695.

³¹ Наказ Міністерства Внутрішніх Справ «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України». Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 07 червня 2018 р. за № 686/32138.

соціального захисту³². Терміновий заборонний припис щодо кривдника вноситься терміном до 10 діб³³.

Також поліцейським ювенальної превенції надано право проникати до житла особи без вмотивованого рішення суду в невідкладних випадках, пов'язаних із припиненням вчинення акту домашнього насильства, в разі безпосередньої небезпеки для життя чи здоров'я постраждалої особи³⁴.

Для ефективного реагування на домашнє насильство по відношенню до дітей пропонуємо створити скоординовану багаторівневу систему профілактики протидії та регулювання процесів насильства в сім'ї щодо дітей. Особливістю даної системи повинно бути комплексне використання методів і моделей профілактики і подолання домашнього насильства в цілому, які застосовуватимуться на всіх її рівнях. До них належить моніторинг ефективності існуючої системи реагування та просвітницькі кампанії для різних цільових груп у залежності від рівня проведення кампанії. Мікрорівень передбачає телефонне консултування, надання допомоги в кризовому центрі, соціальний патронаж, допомогу-консултування, надання притулку постраждалим, корекційну роботу з кривдниками, роботу з батьками (або особами, що їх заміщають) стосовно умов створення безпечного середовища для дитини та її нормального розвитку. На макрорівні необхідно формування міжвідомчої взаємодії державних структур, функціонально пов'язаних з даною проблемою, міжсекторальну взаємодію цих структур, громадських організацій та засобів масової інформації. На мегарівні треба формувати законодавчі рамки системи реагування і державну політику проблеми домашнього насильства щодо дітей.

ВИСНОВКИ

Узагальнюючи проведене дослідження генезису поняття і сутності домашнього насильства щодо дітей, відзначимо, що натепер відсутня однозначність розуміння домашнього насильства по відношенню до дітей і ставлення до нього як протиправного явища, проте домашнє насильство однозначно розглядається як негативний процес, здатний деструктивно впливати на розвиток, здоров'я та благополуччя дитини. Розвиток людства, прогресивний генезис свідомості людей дозволили змінити і законодавче ставлення до фактів домашнього насильства в сім'ї щодо дітей, перевівши їх з розряду «допускаються і заохочуються» в розряд «заборонених і караних».

³² Там само.

³³ Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». *Відомості Верховної Ради (ВВР)* 2018. № 5. ст. 35.

³⁴ Наказ Міністерства Внутрішніх Справ «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України». Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 07 червня 2018 р. за № 686/32138.

Отже, пропонуємо визначення «домашнє насильство щодо дітей», яке б об'єднало в єдине ціле законодавче трактування цього поняття, викласти так:

«Домашнє насильство щодо дітей – це домашнє насильство (відповідно до його законодавчого визначення), вчинене по відношенню до дитини, свідками якого є діти, відсутність турботи з боку батьків або осіб, що їх замінюють, занедбаність дитини».

У вітчизняній науковій літературі практично відсутні комплексні порівняльно-правові дослідження про діяльність органів правопорядку в умовах трансформації інституту захисту дітей та сім'ї в контексті аналізу реалізації державних реформ початку XXI століття (конституційні поправки, реформа органів внутрішніх справ, адміністративна реформа, муніципальна реформа). Не розглянуто питання механізму адаптації досвіду діяльності поліції зарубіжних країн у процесі запобігання та виявлення домашнього насильства щодо дітей в ході модернізації органів внутрішніх справ. Зокрема, беручи до уваги досвід європейських країн та практику Європейського суду з прав людини, пропонуємо закріпити на законодавчому рівні термін «охоронний ордер» – ордер, що видається судом постраждалим від домашнього насильства терміном до 6-ти місяців. Відповідно до вказаного ордеру суд зобов'язуватиме кривдника утримуватися від певних дій або вимагати дотримання певних положень, невиконання яких може призвести до арешту та притягнення кривдника до відповідальності. З охоронним ордером, як і з обмежувальним приписом, повинні бути ознайомлені як кривдник, як і постраждалий (його законний представник). Особливо важливим є винесення такого ордеру для захисту дітей, оскільки сама дитина через певні, характерні їй властивості не може об'єктивно оцінювати ситуацію, що склалась.

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено вивченню поняття домашнього насильства як загалом, так і окремо по відношенню до дітей. Діти є найменш захищеною верствою населення будь-якої країни, а тому потребують особливого захисту з боку держави. Найчастіше діти стають свідками насильства між батьками. При цьому поза увагою залишається той факт, що, будучи свідками, вони й самі стають жертвами домашнього насильства. З огляду на відсутність законодавчого визначення терміна «домашнє насильство по відношенню до дітей» наведено необхідність визначення постраждалого суб'єкта та наведено класифікацію ознак, що розкривають особливості домашнього насильства щодо дітей. Висвітлюється питання діяльності правоохоронних органів у сфері протидії та захисту дітей від домашнього насильства. З метою ефективного реагування на домашнє насильство по відношенню до дітей запропоновано створити скоординовану багаторівневу систему

профілактики протидії та регулювання процесів насильства в сім'ї щодо дітей. Визначено необхідність запровадження охоронного порядку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Организация Объединенных Наций. Совет по правам человека Сороковая сессия 25 февраля – 22 марта 2019 года. Пункт 3 повестки дня Поощрение и защита всех прав человека, гражданских, политических, экономических, социальных и культурных прав, включая право на развитие Насилие в отношении детей. Доклад Специального представителя Генерального секретаря по вопросу о насилии в отношении детей. Стр. 7. GE.19-00300.

2. Сидячий палат громад (1973) В архіві 24.10.2012 р. на Wayback Machine Battered Women. HC Deb 16 липня 1973 р. Том 860. С. 218–228. URL: <http://hansard.millbanksystems.com/commons/1973/jul/16/battered-wives>

3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / гол. ред. В.Т. Бусел. Київ : Перун, 2007. 1736 с. С. 735.

4. Domestic violence and abuse: new definition. Domestic violence and abuse: Home Office. Published 26 March 2013. URL: <https://www.gov.uk/domestic-violence-and-abuse>

5. O przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie: Ustawa Rzeczypospolitej Polskiej – z dnia 29 lipca 2005 r. (Dz.U.2020.218 t.j.). URL: <https://www.prawo.pl/akty/dz-u-2020-218-t-j,17219697.html>

6. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 5. Ст. 35.

7. Inter-American Convention on the Prevention, Punishment, and Eradication of Violence against Women (Convention of Belém do Pará). URL: <https://www.oas.org/en/mesecvi/docs/belemdopara-english.pdf>

8. Inter-American Court of Human Rights. Case 12.051. Judgment of 16 April 2001. Report No. 54/01.

9. Thomas T. The Traveling Sex Offender: Monitoring Movements across International Borders (Book Chapter) : The Wiley-Blackwell Handbook of Legal and Ethical Aspects of Sex Offender Treatment and Management, 11 March 2013, Pages 40.

10. Закон України «Про попередження та запобігання домашньому насильству» від 07.12.2017 р. № 2229-VIII. *Відомості Верховної Ради України* 2018. № 5. С. 32.

11. Мінімальні стандартні правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються здійснення правосуддя щодо неповнолітніх (Пекінські правила) (Прийнято 29.11.1985 р. Резолюцією 40/33 на 96-му пленарному засіданні Генеральної Асамблеї ООН).

12. Декларація про соціальні і правові принципи, що стосуються захисту і благополуччя дітей, особливо при передачі дітей на виховання та їх усиновлення на національному і міжнародному рівнях

(Прийнята 03.12.1986 р. Резолюцією 41/85 Генеральної Асамблеї ООН). Резолюції і рішення, прийняті Генеральною Асамблеєю на сорок першій сесії. 16 вересня – 19 січня 1986 року. Генеральна Асамблея. Офіційні звіти. Сорок перша сесія. Доповнення N 53 (A / 41/53). Організація Об'єднаних Націй. С. 328–330.

13. Всемирная декларация об обеспечении выживания, защиты и развития детей (Принята в г. Нью-Йорке 30.09.1990). *Дипломатический вестник*. 1992. № 6. С. 10–13

14. Руководящие принципы Организации Объединенных Наций для предупреждения преступности среди несовершеннолетних (Эр-Риядские руководящие принципы) (Приняты 14.12.1990 р. Резолюцией 45/112 на 68-ом пленарном заседании Генеральной Ассамблеи ООН). Международные акты о правах человека. Сборник документов. Москва, 1999.

15. Виявлення, попередження і розгляд випадків насильства та жорстокого поводження з дітьми: метод. матеріали для працівників освіти / авт.-упор. : С. Буров та ін. Київ : Видав. дім «КАЛИТА», 2007. 36 с.

16. Інформаційно-ресурсний центр «Дитинство без насильства». URL: <https://rescentre.org.ua/statystychni-dani-ta-doslidzhennia/rezultati-opituvannia-z-pitan-nasilstva-schodo-ditei-1>

17. Government of the Netherlands. URL: <https://www.government.nl/topics/child-abuse/what-is-child-abuse>

18. World Health Organization. Child maltreatment. URL: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/child-maltreatment>

19. Насилие над детьми. URL: <https://ru.wikipedia.org/wiki/>

20. World Health Organization and International Society for Prevention of Child Abuse and Neglect (2006). 1. The nature and consequences of child maltreatment (PDF). Preventing child maltreatment: a guide to taking action and generating evidence. Geneva, Switzerland. ISBN 978-9241594363.

21. Устинова А.В. Понятие и формы жестокого обращения с детьми. URL: <http://pedsovet.su/load/208-1-0-10127>

22. Children Act 1989. UK Public General Acts. 1989. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1989/41/contents>

23. Brayne H., Martin G. (1997). Law on Social Workers (5th edition). Blackstone Press. P. 116–117.

24. Edwards PC (September 2003). “Bulletin of the Executive Director: Duties and Powers of the Police under the Children Act 1989”. HO 44/2003. Healthcare department. Archivoriginalusa December 1, 2003. Cited June 4, 2013.

25. Buzawa E., Busawa C. Domestic violence: The criminal justice response. Newbury Park : Sage Publications, 1990.

26. For the honor of the family. *Europa-Express*. 2005. № 40 (396). P. 74.

27. Уветта Б. Защита прав несовершеннолетних во Франции. История вопроса. *Вопросы ювенальной юстиции*. 2007. № 3.

28. Закон України «Про запобігання та протидію домашньому насильству». *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 2018. № 5. Ст. 35.

29. Наказ Міністерства Внутрішніх Справ «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів ювенальної превенції Національної поліції України». Зареєстровано в Міністерстві юстиції України 07 червня 2018 р. за № 686/32138.

30. Інструкція про порядок взаємодії структурних підрозділів, відповідальних за реалізацію державної політики щодо попередження насильства в сім'ї, служб у справах дітей, центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та відповідних підрозділів органів внутрішніх справ з питань здійснення заходів з попередження насильства в сім'ї. *Офіційний вісник України*. 23.10.2009. № 79. С. 66. Ст. 2695.

Information about the author:

Artemenko A. V.,

Ph. D. in Law,

Assistant to the Head of a State Institution

Zhytomyr Police Training Center

112-A, Knyaziv Ostrovskikh str., Zhytomyr, 10002, Ukraine